

Alan Çalışmasında Veri Toplama Sorunları

Filiz Kırıl
(İstanbul)

Giriş

İlk alan çalışmamı 1986 yılında İran seyahatim esnasında Tebriz’de gerçekleştirdim. Bu aslında tamamiyle tesadüfe dayalı ve planlanmamış bir alan çalışmasıydı. O sıralar Mainz Üniversitesi’nde Türkoloji bölümünde altıncı dönem öğrencisiydim, henüz yüksek lisans konumu seçip tezime başlamamıştım. Azerice üzerine üniversitede ders aldığım halde, Tebriz’de konuşulan Azerice bana pek çok yönden ilginç gelmişti. Bildiğim Azericeden farklı olmasının Farsçadan kaynaklandığını ise sonradan fark ettim. Tebriz’de konuşulan Azericenin kelime hazinesinin yarısı, hatta daha fazlası Farsçayla karışmış gibiydi ve bu yüzden de Kuzey Azericesinden epey farklıydı. Almanya’da doğmuş ve orada tahsil görmüş bir Türkoloji öğrencisi olarak bu durumun dikkatimi çekmesinin sebebi belki de bizim de ailede de Türkçe konuşurken çoğunlukla Almanca kelimelerin kullanılmasıydı. Bu yüzden bu durum bana çok da yabancı gelmiyordu. Bazen de linguistlerin *code switching* dedikleri, yani bir dilden diğer bir dile geçiş fenomenini, Tebrizlilerin sohbet esnasında Azericeden Farsçaya geçtikleri zaman da gözlemleyebiliyordum. Tebriz’de kullanılan Azerice sentaks (cümle bilgisi) açısından da pek çok farklı özellikler taşımaktadır. Farsçanın sentaks üzerindeki bu etkisi daha sonra bilinçli olarak hazırlayacağım alan çalışmalarımın konusunun oluşmasına kaynak teşkil edecekti.

1988 yılında yüksek lisans tezim çerçevesinde dil verilerini toplayıp Tebriz’de konuşulan Azericeyi sentaks açısından incelemeye karar vermişim.¹ Bu hedefimi ikinci İran seyahatim sırasında bir ses kayıt cihazı aracılığıyla gerçekleştirmek istiyordum. Planım bu seyahat esnasında topladığım verileri daha önce görüştüğüm kişilerden elde ettiğim verilerle

¹ Derlenen verileri doktora tezim çerçevesinde yayımladım, bk. Kırıl 2001.

birleştirmektir. O sıralar Mainz Üniversitesinde “alan çalışmasına metodolojik giriş” gibi dersler olmadığı için bu çalışmaya adeta “soğuk suya atlayarak” yani ayrıntılı hazırlıklar yapmadan başladım. Altı hafta süren Tebriz seyahatim sırasında kaynak kişilere (enformant) herhangi bir konu üzerine banda konuşmaları için rica ettim. Alan çalışmasının ilk zorluklarıyla işte bu esnada karşılaştım; çünkü kaynak kişiyi konu seçiminde serbest bırakmamın durumu zorlaştırabileceğini önceden hiç düşünmemiştim. İlk girişimimde yaşadığım bu olumsuz tecrübe üzerine konuyu belirlemeye, kaynak kişiyle “Tebriz’de yaşayan Azeri Türklerinin örf ve adetleri” üzerine konuşmaya karar verdim. Bu kez de serbest konuşma yeteneğinin kişiden kişiye değiştiğini gözlemleyebiliyordum. Elbette bu durum röportaj yaptığım kişilerin ilk defa böyle bir şeyle karşı karşıya gelmelerinden kaynaklanıyordu; fakat ileride yapacağım alan çalışmalarında benim için önemli bir tecrübe olacaktı. Kayda başlamadan önce rahat bir atmosfer yaratmanın ve kaynak kişinin banda konuşma korkusunu yahut heyecanını yenmesi adına birtakım önlemler almanın faydalı olacağını öğrendim. Kısacası kayıtların dış etkenlere de bağlı olduğunun farkına vardım.

Dış faktörler

Bu dış faktörler, yapılan alan araştırmasının biçimine, yapıldığı yere ve elbette ki araştırılan dile ya da diyalekte göre farklı ve öznel olarak belirlenir. Dış faktörler her araştırmada ve araştırılanların değerlendirilmesinde nasıl ki doktorun hastasına teşhis koymasında daha önce geçirdiği hastalıklar önem taşıyorsa o derece önemlidir. Dış faktörler ağızlar üzerinde yapılan her çalışmada mutlaka belirtilmelidir. Ne yazık ki bu ayrıntılı bilgilerin pek çok ağız araştırmasında eksik olduğu gözlemlenmektedir. Alan araştırmasında veri toplamanın en iyi biçimde yürütülebilmesi için baştan verilebilecek kesin bir formül elbette yoktur ancak bazı önemli noktaları saptamak yine de mümkündür.

Dil dışı faktörler (metadata)

Önemli bir nokta da görüşme yapılan kişi hakkındaki bilgilerdir. Bu bilgileri anket yöntemiyle toplamak da mümkündür. Yani araştırmacı not alabilir. Öte yandan Labov’un bilim dünyasına tanıttığı kayda alınan sosyolengüistik röportaj bir görüşmede aynı anda iki farklı veriyi elde

etmemizi sağlamaktadır. Kullanılan dil ve dil dışı veriler: Görüşme yapılan kişinin yaşı, uyruğu, mesleğine ilişkin bilgiler.²

Burada bazı noktalara dikkat etmek gerekir:

-Görüşme yapılan kişiye araştırmanın amacı hakkında bilgi vermek ve görüşmecinin araştırma konusunun ne olduğu hakkında fikir sahibi olmasını sağlamak önem taşır. Etnometodolojik analiz ve konverzasyon analizi geleneğini takip eden sosyolengüistik üslup analizinde yüz yüze iletişim önem taşımaktadır. Bu yöntemle kurallar, yorumlar ve izlenimler değerlendirilebilir.

-Sonradan oluşabilecek yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için etik unsurların araştırmanın en başında dikkate alınması gerekir. Kişisel bilgilerin somutlaştırılması kolaylık sağlar; örneğin kadın, 30 yaşında, yüksek okul mezunu, mimar, evli gibi.³

-Daha sonra yapılacak transkripsiyon metinlerinin yayımına dair kurallar araştırma öncesinde netleştirilmelidir. Kaynak kişiyle birlikte yapılan bu ön çalışmalar aynı zamanda güven duygusunun sağlanması açısından da anlamlı ve faydalıdır. Öte yandan kaynak kişinin kullandığı ağzın kendine has özellikleri transkripsiyon metninin yayımlanmasında tercih edilmesi de dil incelemeleri için birincil verileri oluşturmaktadır.

-Alan araştırması sırasında söylem iletişim mekanını oluşturur. Öyle ki farklı ağızları farklı şekillerde konuşan kişiler bir araya gelir. Burada *Code switching* de önemli rol oynar. Bu dil dışı faktörler ve konuşanın konuştuğu ağza karşı tutumu (*language attitude*) araştırmada belirtilmelidir.

-Bir ağzın kullanıldığı sosyal çevreler de (*language domains*) verilerin değerlendirilmesinde ciddi bir rol oynar. Dil sosyolojisinin klasik sorularından biri de kimin, hangi ağzı, ne zaman, kiminle konuştuğudur. Bu özellikle çokdillilik kontekstinde geçerli ve önemlidir. Ancak araştırılan ağzın o toplum içerisindeki ve toplum tarafından nasıl algılandığı net bir şekilde belirlenmelidir. Bu arada kamusal, özel, idari alanlarda ve eğitim kurumlarında kullanılan dil daha kesinken ağızdan ağza yöresel farklılıklar görülebilir.

-Sosyal alanların kaybı ve ağzın standart dile uyumu hızlı ya da yavaş bir şekilde gerçekleşebilir. Pek çok örnekte ağızlardaki değişim ya da dil kaybı

² Özellikle kaynak kişi meselesini ele alan Demir'in 1999 makalesine bakınız.

³ Etik unsurların bu günlerde geçmiş yıllara nazaran daha büyük bir yer aldığını tespit edebiliriz, bk. Dwyer 2006.

yaş gruplarının karşılaştırılması yoluyla çıkarılabilir. Televizyon, yayın organları ve medya gibi global unsurların yanı sıra ağızların ve lehçelerin tekdüze olmasında elbette dil ideolojilerinin ve kurumların etkisi inkar edilemez.

-Dil coğrafyasına ilişkin detaylı bilgiler verilmelidir; belli bir mesafeden bakıldığında diyalekt ve ağızlar birbirlerinin uzantısı gibi görünebilir. Bu diyalekt ve ağızlar coğrafi olarak belirli bölgelere yayılmıştır ve isogloslar vasıtasıyla bölgesel birimler oluşturulmuştur. Diyalekt farklılıklarının bölgesel dağılımının çok katmanlı ve derinlemesine bir boyutu vardır. Bu boyut, ağız özelliklerinin bireysel ya da grup halinde birbirlerine yakınlaşmasını veya uzaklaşmasını belirler.

Veri toplama yöntemleri

Veri toplamada iki temel yöntemden bahsedebiliriz, birincisi “serbest konuşma kaydı” ikincisi “anket formlarının kullanılması”.⁴

1. Serbest konuşma kaydı

Serbest konuşma kaydında üç farklı yöntem vardır.

a) Kaynak kişiden bir hikaye anlatması rica edilir. Duruma göre kaynak kişiye uygun konular önerilebilir. Uygun konuların belirlenmesinde alan araştırması yapan kişinin daha önce edindiği izlenimler ve kaynak kişinin profili yardımcı olabilir.

b) İki ya da daha fazla konuşmacı arasındaki diyalogların kaydı. Bu teknik sayesinde kişisel olarak çok olumlu deneyimler edindim. Birden çok kaynak kişinin varlığı durumunda – İran’da yapmış olduğum alan araştırmalarımda çok sık rastladığım bir şeydi – kaynak kişileri bilgilendirip müsadelerini alarak hiç karışmadan kayıt cihazını kaydetmeye bıraktım. Böylece onların konuşmaları otomatik olarak kaydedilmiş oldu. Bu tekniğin ayrıca bir başka faydası da çok doğal kayıtların ortaya çıkmasıdır. Bandın bu şekilde kesintisiz olarak çalışmasıyla birlikte kaynak kişinin kullandığı ağzın nasıl değiştiği de kaydedilmiş olur ve bu nokta da daha sonraki analizler için çok faydalıdır. O ağız ana dili olarak kullanmayanların farklı bir dil kullandıklarına çok sık şahit oldum. Her ne kadar kaynak kişiye günlük hayatlarında konuştukları gibi konuşmalarını rica etseniz de. Bu noktada şunu hatırlamakta fayda var ki kaynak kişiler elbette ki birer dilbilimci değiller ve onların anlattığı hikayeler dil yapısının ötesinde bir içerik barındırır.

⁴ Bu makalede alan çalışmasında geçerli olan yöntemlerin detaylarına giremiyoruz, yöntem ile ilgili temel ve detaylı bilgiler için bk. Vaux & Cooper 1999.

c) Üçüncü olarak telefon konuşmalarının kaydı, çeşitli yerlerle ve kurumlarla olan iletişim (mesela doktor/hasta, manav/müşteri diyalogu).

2. Anket formlarının kullanımı

İkinci yöntem olan anket formlarının kullanımında iki değişik teknik söz konusudur.

a) Yapılan araştırmaya göre yazılı anket formlarıyla çalışılabilir, soru cevap yöntemiyle anket doldurulabileceği gibi anketler dağıtılarak kaynak kişilerden anket formlarını doldurmaları da istenebilir.

b) İkinci ve daha etkili olan bir teknik ise kaynak kişiyle yüz yüze yapılan ankettir, yani alan araştırmasını yapan sorular sorar ve kaynak kişi de bu soruları yanıtlar. Bu yanıtlar anket formuna not alınır. Bu esnada görüşmenin kayda alınması ve hatta birden çok kaynak kişiyle görüşülmesi önerilir. Bu yolla cevaplar ve diyaloglar daha sonra kontrol edilebilir. Sıklıkla sorulan soruların yanı sıra anket formuna kaydedilmeyen ya da ön bir araştırma için çok da ilgi çekici olmayan bilgiler de bant kayıtlarından daha sonra elde edilebilir.

Tabii ki bu iki temel yöntemlerini birarada da kullanımı mümkündür ve çok zamanlar ratlanır.

Sonuç

Peki hangi yöntem daha etkilidir ya da hangi linguistik araştırmada hangi metodu kullanmak daha uygun olur? Uygulanan metodun elbette konuyla ve araştırmanın amacıyla ilgisi vardır. Hukuki ve pratik uygulanabilirliğinin ötesinde araştırmanın süresine ve eldeki finansal imkanlara da bağlıdır. Şimdi, bu yöntemlerin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirelim. Serbest konuşma metodu pek çok veriyi elde etmemizi sağlar: Dil verileri, transkripsiyonlu metinler, dil döküasyonları, dilin arşivlenmesi, frekans incelemeleri gibi. Bu yöntem özellikle betimsel, sosyolengüistik ve kültürel çalışmalar için olduğu kadar fonolojik incelemeler için de uygundur.

Serbest konuşmanın dezavantajı bütünlük içermeyen bir nevi tesadüfi verilerin elde edilmesidir. Bu yöntemde araştırma için gerekli olan veriler eksik kalabilir. Bu metotta konuşma hatalarına, tamalanmamış cümlelere çoğunlukla rastlanır ki bunlar verilerin yorumlanmasını güçleştirir. Bunun ötesinde çok da zaman alan bir yöntemdir. Verilerin transkribe edilmesi ve veri bankası oluşturma zorunluğu vardır. Neticede verilerin oluşturulmasında

araştırmacının konu üzerindeki kontrolü azdır ve hedeflenen sorular ancak yetersiz olarak ele alınabilir.

Anket formlarının avantaj ve dezavantajlarına gelince, anket formlarının kullanımı ön araştırma aşamasında iyi bir planlamayı gerektirir. Tam olarak neyi test etmeyi amaçlamaktayız ve bunun için hangi verilere ihtiyaç duymaktayız? Belirli cevaplar neyi temsil etmektedir? Hangi sorular kontrol için gerekmektedir?

Burada düşülebilecek bazı hataları dikkate almak gerekir; kaynak kişiler araştırmacının duymayı umduğu şeyleri söyleme eylemindeyler, yani bu anlamda kuvvetli bir kuralcı etki söz konusudur. Özellikle ağız araştırmalarında araştırmacının kullandığı dilin (standart ya da ağız) kullanılmaya başlanmasına da sık sık rastlanır.

Oysa röportaj metodu önceden hazırlanmış sorulara serbest konuşmaya dayanır ve özellikle bu anlamda alan araştırması için kolaylık sağlar. Bu yöntemin avantajları ise atmosferin rahatlamasına katkı sağlaması ve kaynak kişilere düşünme fırsatı vermesidir. (Özellikle anket formları karmaşık sorular içeriyorsa.) Kaynak kişiler kendileri hakkında konuşmayı severler. Bu durumda anket atmosferi geri planda kalır ve kuralcı etki, yani standart dilin etkisi azalmış olur. Bu yöntemle daha fazla veri elde etmek de mümkündür.

Serbest konuşma yönteminin unsurları da bu yöntem içerisinde yer almaktadır. Örneğin transkripsiyon metninin oluşturulması gibi. Anket ve röportaj metodlarını karşılaştırdığımızda şu özellikler ön plana çıkar:

Yazılı anket metodu:

- Kolay dağıtım olanağı ve kaynak kişi sayısının fazla olabilmesi
- zaman ve bütçe kaybının asgari düzeyde olması
- anonim unsurlara imkan tanınması
- Standart dilin etkisinin baskın olması nedeniyle ağız araştırmaları için dezavantaj taşıyan bir yöntem olması
- Verilen yanıtların kontrol edilmesi az imkan tanınması ve kaynak kişileri soruları doğru anlayıp anlamadığının kontrolüne her zaman imkan vermemesi

Röportaj metodu

- kontrollü test için imkan sağlar; araştırmacı açık olmayan yanıtları tekrar sorabilir ve böylece daha az yanlış ve yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermiş olur.
- duruma bağlı değişikliklere ve fazladan sorulara izin verir

- serbest konuşma imkanı tanır.

Pratik yönden önerilebilecek ve kaynak kişilerin güvenini arttıracak önemli bir başka faktör de kaynak kişilerin kayıt cihazını kendilerinin kullanabilmesidir; yani kayıt cihazını açıp kapama ve eğer gerekli olursa belli bölümleri silme işlemini kendilerinin yapabilmesi onlara büyük bir özgürlük kazandırır ve böylece daha az baskı altında bırakılmış olurlar. Bugünkü teknik imkanları alan çalışmalarında video cihazının kullanımını da sağlar. Video cihazının kullanımı dil verilerinin yanında dil değerlendirilme esnasında önemli olan konuşmacının dil dışı unsurları da içerir.

Uzun zaman alan ve daha büyük bir bütçe gerektiren bir başka yöntem ise uygun bir kaynak kişinin eğitilmesi ve araştırmacı rolünü üstlenmesi ve kaynak kişiye projedeki katkılarından ötürü bir ücret ödenmesidir. Bu yöntem özellikle araştırma yapılan dile ilişkin yeterince döküman yoksa mümkün olan en fazla veriye ulaşmamızı kolaylaştırır. Özellikle ölen diller üzerinde de kullanılabilir. Bunun yanı sıra transkripsiyonlu metnin değerlendirmesinde ve veri topladıktan sonraki aşamada spesifik soruların cevaplanmasında o dili ana dili olarak konuşan bir kaynak kişinin işbirliği özel bir önem taşır. Bu yöntemi başka araştırmalarımın yanı sıra Halaçça alan çalışmalarımda da kullandım. Tabii elbette ki bu yöntem uzun ve tekrarlanması bir alan çalışmasını zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Demir, Nurettin 1999. Ağız araştırmalarında kaynak kişi meselesi. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 678). Ankara: Türk Dil Kurumu. 285-293.
- Dwyer, Arieenne M. 2006. Ethics and practicalities of cooperative fieldwork and analysis. Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelmann and Ulrike Mosel, eds. *Essentials of language documentation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Kıral, Filiz 2001. *Das gesprochene Aserbaidchanisch von Iran. Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. (Turcologica 43). Wiesbaden : Harrassowitz.
- Vaux, Bert & Cooper, Justin 1999. *Introduction into Linguistic Field Methods*. München, Newcastle: Lincom Europa.